

AŞIQ ƏLƏSGƏR İRSİNİN RUS DİLİNƏ TƏRCÜMƏLƏRİNƏ DAİR

ABOUT THE TRANSLATION OF ASHUG ALASGAR'S HERITAGE

О ПЕРЕВОДАХ НАСЛЕДИЯ АШУГА АЛЕСКЕРА НА РУССКИЙ ЯЗЫК

Afaq Xürrəm qızı RAMAZANOVA

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

AMEA Folklor İnstitutu

afagramazanova@gmail.com

Summary

The bright representative of the ashug art of Azerbaijan Ashug Alasgar is considered rightfully the patriarch of ashug poetry. Ashug Alasgar, who brought up many apprentices – ashug students, is the founder and at the same time the creator of Azerbaijani ashug school. His poetic heritage consists of numerous samples written in such complex genres of ashug art as “divani”, “mukhammas”, “gerayli”, “goshma”, “tejnis”, “dodagdeymez” and so on. The ashug’s activity is also unique and for the reason that he composed ashug tunes and performed them masterfully on the instrument “saz” (an Azerbaijani folk musical instrument). As it is known, Ashug Alasgar’s artistic heritage has been translated into the different languages. There are translations of his works written in various genres of ashug poetry in the Persian, Armenian and Russian languages. According to many historical and ideological reasons the poem genres such as “goshma” and “gerayli” (quatrains) were translated into Russian. During the Soviet period Ashug Alasgar’s poems were necessarily included in the anthologies on the works of ashugs published in Moscow, as well as on Azerbaijani literature. The most successful translator of his works is Vladimir Gafarov. In the article the translation of Ashug Alasgar’s heritage is investigated.

Keywords: Ashug Alasgar, goshma, translation, Russian, Vladimir Gafarov

Резюме

Яркий представитель ашугского искусства Азербайджана Ашуг Алескер по праву считается патриархом ашугской поэзии. Воспитавший множество учеников-ашугов Ашуг Алескер является родоначальником исполнительской, и в то же время творческой Азербайджанской ашугской школы. Его поэтическое наследие состоит из многочисленных образцов, написанных на таких сложных жанрах ашугского искусства, как дивани, мухаммас, герайлы, гошма, теджнис, додагдеймез и т.д. Творчество ашуга уникально также, и по той причине, что он мастерски сочинял ашугские

напевы и виртуозно исполнял их на сазе. Как известно, художественное наследие Ашуга Алескера было переведено на разные языки. Имеются переводы его произведений, написанных в разных жанрах ашугской поэзии, на персидский, армянский и русский языки. Гошма и герайлы ашуга были переведены на русский язык, также по многим историческим и идеологическим причинам. В советский период стихи Ашуга Алескера обязательно включались в издаваемые в Москве антологии по творчеству ашугов, а также по азербайджанской литературе. Самым успешным переводчиком его произведений является Владимир Гафаров. В докладе исследуются переводы наследия Ашуга Алескера.

Ключевые слова: Ашуг Алескер, гошма, перевод, русский язык, Владимир Кафаров

Bəllidir ki, Azərbaycan folklorşünaslığının əsas üç aparıcı istiqaməti var – folklorun toplanması, folklorun nəşri və folklorun tədqiqi. Bunlar üzdə görünən və bilinən istiqamətlərdir. Amma bu istiqamətlərin hər biri son nəticədə bir əsas məqsədə xidmət edir – folklorumuzun təbliği və tanıdılması. Folklorun təbliğinin və tanıdılmasının əsas qüvvələrindən biri isə onun başqa dillərə tərcüməsi ilə bağlıdır. Azərbaycan folklorunun tərcümə olunduğu dillər içərisində isə obyektiv səbəblərdən rus dili aparıcı dil sayılır. Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcüməsinin tarixi XIX əsrə gedib çıxır və daha çox siyasi və ideoloji səbəblərdən qaynaqlanır. Çünki Çar Rusiyasından istər Qafqazda yaşayan xalqların, istərsə də imperiyanın müxtəlif yerlərinə səpələnmiş (əslində isə imperiya tərəfindən işğal edilmiş və öz nüfuzu altına salınmış) müxtəlif millətlərin tarixini, etnoqrafiyasını və folklorunu öyrənməyi və hətta tərcümə etməyi mütərəqqi bir məqsədlərlə və xoş niyyətlə həyata keçirməyi gözləmək mümkün deyil. Burada “parçala və hökm sür” siyasətinin tərkib hissəsi olan “düşməni daha yaxından tanımaq üçün onu öyrən, psixologiyasını, keçmişini, indisini, folklorunu və məişətini tədqiq et” kimi bir niyyət mövcud idi. Onun ən bariz nümunəsi isə 1881-ci ildə Tiflisdə Qafqaz Tədris İdarəsi tərəfindən SMOMPK-un – Qafqaz əraziləri və xalqlarının təsvirinə dair materiallar toplusunun təsis edilməsi idi. Etiraf edək ki, məqsədindən asılı olmayaraq – bütün hallarda Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcüməsində bu məcmuənin çox böyük rolu olmuşdur.

XIX əsrdə Tiflisdə çıxan dövrü mətbuat da – “Тифлиские ведомости”, “Кавказ”, “Кавказский вестник”, “Новое обозрение” və b. nəşrlər də mütəmadi olaraq folklorumuz barədə məlumatları və mətn tərcümələrini verirdi.

Bundan əlavə, Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcüməsində və yayılmasında o zaman Qafqaza sürgün olunan rus ziyalılarının da böyük rolu olmuşdur. Məsələn, M.Lermontov “Aşiq Qərib”i yazmış, A.Bestujev-Marlinski “Molla Nur”u yaratmış; “Qafqaz povestləri” silsiləsində kifayət qədər atalar sözü və məsəllərimizdən, alqış və qarğışlarımızdan istifadə etmişdir.

Əlbəttə, sözügedən əsrin əvvəllərində də artıq tərcümələr edilməyə başlanmışdı – 1830-cu ildə «Тифлисские ведомости» qəzetində Koroğlunun rus dilinə tərcümələri verilmişdi, 1840-cı ildə Pennin tərcüməsi meydana gəlmiş, 1866-cı ildə Şopen tərcüməsi üzə çıxmışdır və s.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcüməsi məsələsinə tarixi-xronoloji ardıcılıqla yanaşıb onları iki mərhələdə qruplaşdırmaq mümkündür:

Birinci mərhələ - XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində edilən tərcümələr;

Bu mərhələ isə keyfiyyətinə görə iki qismə ayrıla bilər:

- yəni yuxarıda qeyd etdiyimiz Çar Rusiyasının məqsədyönlü şəkildə etdiyi tərcümələr;

- və səyyahların, yazıçıların, diplomatların, Qafqaza səfər edən insanların etdiyi tərcümələr;

İkinci mərhələ isə sovet işğalından sonra olan tərcümələrdir.

İkinci mərhələdə folklorun rusçaya tərcüməsi daha çox mərkəzdən idarə olunan bir mexanizmə çevrilir. Mənbələrdə bu proses məhz elə bu şəkildə də qeyd olunmuşdur: “Sovet dövründə “Koroğlu”dan tərcümə etmək tələbi rusca hazırlanan “Антология Азербайджанской поэзии” kitabının tərcüməçiləri qarşısında qaldırılır”. XX əsrin ortalarında Azərbaycan folklorunun rus dilinə tərcüməsi ilə məşğul olan professional və savadlı tərcüməçi ordusu yetişir – V.Qafarov, B.Tahirbəyov, S.Məmmədzadə, M.Vəkilov, A.Axundova, A.Zöhrəbəyov və b.

Təqdirəlayiq haldır ki, Azərbaycan folklorunun rusçaya tərcümələri yalnız ənənəvi janrları deyil, həm də aşiq yaradıcılığını əhatə edirdi. Azərbaycan aşiq sənətinin zirvəsində özünə əbədi yer qazanmış, bu gün 200 illik yubileyinə yığışdığımız Aşiq Ələsgərin poetik irsi də rus tərcümələrinin içərisindədir. Təbii ki, Azərbaycan aşiq sənətinin bu korifeyinin əsərləri mütləq şəkildə digər dillərdə çap edilmiş aşiq şeiri antologiyalarına salınmalı idi. Qeyd edək ki, Aşiq Ələsgər sağlığında o dövrün məşhur rus şairi Yakov Polonski ilə görüşmüş, sonradan aşıqla və bütövlükdə aşiq sənəti ilə yaxından tanış olan Polonski öz heyrətini gizləyə bilməmiş və görüş təəssüratlarını məqalə yazaraq bildirmişdir.

Onun bu məqaləsi rus oxucularının Aşiq Ələsgərlə ilk tanışlığı hesab edilə bilər: “Aşiq Ələsgərin həyatındakı diqqətəlayiq hadisələrdən biri 1851-ci ildə Tiflis yaxınlığında məşhur rus şairi və yazıçısı Yakov Polonski ilə görüşü olmuşdur. Aşıqla görüşdükdən sonra qonaq “Кавказ” (1851, № 1-2) qəzetinin səhifələrində ustadın yalnız virtuoz saz çalmasına və ya güclü səsinə deyil, həm də repertuarının genişliyinə səmimi qəlbdən heyran qaldığını yazmışdır” (1).

Aşiq Ələsgər irsinin rus dilinə tərcümələrini ümumiləşdirərək iki qrupda birləşdirmək mümkündür:

- Pərakəndə şəkildə edilmiş tərcümələr;
- Aşiq Ələsgərin irsinin rus dilində məqsədyönlü nəşri.

Birinci qrupa Aşiq Ələsgər barəsində rusca yazılmış məqalələrdə edilmiş fraqmentar səpkili tərcümələr və ümumi antologiyalar və ensiklopediyalara salınmış Aşiq Ələsgər şeirlərinin tərcümələri daxildir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu qrupa daxil edilən tərcümələr əsas məlumat xarakterli mətnə və ya ensiklopediyadakı öçerklərə əlavə kimi verilmişdi və Aşiq Ələsgər irsi barədə ilkin təəssüratın formalaşmasına xidmət edirdi.

“Большая советская энциклопедия”, “Краткая литературная энциклопедия” kimi ensiklopediyalardakı tərcümələr buna misal ola bilər.

Belə tərcümələrə həm də antologiyalara salınmış əsərlər də aid edilə bilər.

Belə ki, 1939-cu ildə Bakıda işıq üzü gormüş “Антология Азербайджанской поэзии” kitabındakı Ələsgər tərcümələri Konstantin Simonovun qələminə məxsusdur. Qeyd edək ki, Konstantin Simonov Vladimir Qafarovdan sonra Aşiq Ələsgər irsinin rus dilinə tərcüməsi ilə ardıcıl məşğul olan ədiblərdəndir. Yuxarıda göstərilən antologiyaya aşığın “Горы”, “Гюльндам”, “Да знаешь ли ты”, “Красавица..”, “Творец тебя создал”, “Я выглянул как-то”, “Желтеет колос...” qoşmaları salınmışdır.

Simonovun tərcümələrinin bədii-estetik dəyərini anlamaq üçün onlardan birinə nəzər salaq:

Сəни гөрдүм, əл гөтүрдүм дүныадан,
Ала гөзлү, қələм қашлы Гүләндәм!
Алма янағины, ау қабәғины
Гөрән kimi ағлым çашды, Гүләндәм!
*От мира отрѣкся, увидев тебя,
Красавица, мира венец, Гюльндам,
Взглянув на ланиты, на губы твои,
Стою, как последний глупец, Гюльндам.*

Tovuz kimi şux bəzənib durubsan,
Ala gözə siyah sürmə vurubsan.
Sağ ol səni, yaxşı dövrən qurubsan,
Bu dünyanın sonu puçdu, Güləndam!
*Одевшись, как пава, ты мимо прошла.
Ты синие очи сурьмой подвела.
Не мало ты дней золотых провела.
Прощаешься? Значит, конец Гюляндам?*

Heç demirsən, Ələsgərim hardadı?
Səbəb nədi, gülün meyli xardadı?!
Mənim gözüm sənin kimi yardadı,
Nəg cəfası mana xoşdu, Güləndam!
*Не знаешь, где Алескер, Гюляндам?
Зачем же, как роза, тянусь я к шипам?
В груди твоей место нашёл я мечтам.
Останься! Так молит певец, Гюляндам.*

1960-cı ildə Moskvada Qoslitzdatda “Антология Азербайджанской поэзии” 3 cilddə işıq üzü götür. Nəmin üçcildliyin birinci cildində “Мне этой встречи не забыть”, “Моллы, знаю я..”, “Не говори..”, “О люди, слушайте..”, “Перед тобой повинен я..”, “Чтоб трус..”, “Я скажу от души всем..” qoşmaları A.Korçağinin tərcüməsində, “Творец тебя создал..”, “Я выглянул как-то..” qoşmaları Konstantin Simonovun tərcüməsində verilmişdir.

1989-cu ildə Moskvada “Антология педагогической мысли Азербайджанской ССР” adlı antologiyaya aşığın 6 şeiri (“По своему любой из нас..”, “В собрании мудрых я слово скажу”, “.. Люди так же, как деревья, от корней своих растут..”, “Душевность обращения души не обедняет”, “Любому любовь отзывается болью..”, “Мужской неразрывен до смерти союз..”) salınır.

2009-cu ildə Xalq yazıçısı Anarın redaktorluğu ilə işıq üzü görən “Антология Азербайджанской поэзии” kitabının birinci cildində 379-382-ci səhifələr arasında Aşıq Ələsgərin də qoşmaları yer alır.

Bu qrupa həm də Aşıq Ələsgər haqqında yazılan elmi, elmi-publisistik məqalələri də aid etmək olar. Bu məqalələr sayca çox, məzmunca isə rəngarəngdir.

İkinci qrupa isə təbii ki, Aşıq Ələsgər irsinin rusca tərcümədə ayrıca kitab kimi nəşri daxil edilməlidir. Mütləq şəkildə qeyd etməliyə ki, bu kitabların işıq üzü görməsində Azərbaycan folklorunun rus

dilinə ən məhsuldar və kamil tərcüməçisi Vladimir Qafarovun böyük rolu olmuşdur.

Beləliklə, Aşıq Ələsgərin rusca ilk kitabı 1972-ci ildə Bakıda işıq üzü görür. “Ашуг Алескер. Стихи” (Введение и послесловие В.Кафарова. Баку: Язычи, 1972.) adlanan bu kitaba Vladimir Qafarovun tərcümələri ilə yanaşı, Konstantin Simonovun da yeddi tərcüməsi daxil edilmişdir. Kitaba son sözü Vladimir Qafarov yazmışdır.

“Проповедь добра и справедливости” (“Хейrixahlıq və ədalət çağırışı”) adlanan bu ön sözdə “*Ашуг Алескер, знаток слова и сердца человеческого, стал патриархом народного искусства*”// “Sözün və insan ürəyinin bilicisi Aşıq Ələsgər xalq yaradıcılığının patriarxı” və ya “*Ашуг Алескер занимал высшую ступень в неписанном табеле о рангах, в единственном числе олицетворяя целый коллектив, слаженный и полнокровный, состоящий из поэта, композитора, певца, виртуоза игры на сазе, рассказчика и танцора. Индивидуальное творчество Ашуга Алескера – классическое воплощение лучших традиций ашугского искусства*” // “Aşıq Ələsgər rütbə cədvəlində ən yüksək mövqeni tutaraq, tək özü şair, bəstəkar, müğənni, saz virtuozu, hekayəçi və rəqqasdan ibarət böyük bir kollektivi təmsil edirdi. Aşıq Ələsgərin fərdi yaradıcılığı – aşıq sənətinin ən yaxşı ənənələrinin klassik təcəssümüdür” (2, c. 7) – deyərək əsərlərini tərcümə etdiyi aşığa öz münasibətini də bildirmişdir.

Aşıq Ələsgərin ən məşhur “Çərşənbə günündə...” qoşmasının tərcüməsi də bu kitabdadır:

Çərşənbə günündə, çeşmə başında
Gözüm bir alagöz xanıma düşdü.
Atdı müjgan oxun keçdi sinəmdən
Cadu qəməzləri qanıma düşdü.
*В четверг у ручья я ее повстречал,
Мне в сердце глаза чаровницы запали,
Лукавая бровь изогнулась, как лук,
И в грудь мою стрелы-ресницы попали.*

İşarət eylədim dərdimi bildi,
Gördüm həm gözəldi, həm əhli-dildi,
Başını buladı, gözündən güldü,
Güləndə qadası canıma düşdü.
*Я понял – она хороша и умна:
Глубокий намек разгадала сполна*

*И мне отказала с улыбкой она –
Несчастья и счастья границы совпали.*

Ələsgərəm hər elmdən həliyəm,
Dedim, sən təbibsən, mən yaralıyam,
Dedi nişanlıyam, özgə malıyam,
Sındı qol-qanadım, yanıma düşdü.

Я что ей сказал? Я сказал у ручья:

“Ты в горе, как я, оттого, что ничья”

Она же сказала: “Просватана я”, -

И руки мои, словно птицы, упали (2, с. 38).

Aşığın qəhrəmanı aşıq alagöz xanımla çeşmə başında çərşənbə günündə görüşür. Əgər fikir verdinizsə, tərcümədə bu görüş çərşənbə günü deyil, cümə axşamı baş verir. Əvvəlcə, bu, oxucuda bir çaşqınlıq yaradır, çünki Azərbaycan dilini belə incəliklərinə qədər bilən tərcüməçi sözsüz və şübhəsiz ki, günləri səhv sala bilməz. Bəs tərcümənin bu şəkildə edilməsinin səbəbi nədir? Sən demə, bu, tərcüməçi tərəfindən məqsədyönlü şəkildə edilmiş bir “səhv”dir. Həmin nəşrə Vladimir Qafarovun yazdığı “Продолжая ашугские традиции” (“Aşıq ənənələrini davam etdirərkən”) son sözündə deyilir: “В четверг у ручья я ее повстречал”. В оригинале – в среду. Четверг употреблен для усиления аллегории, имеющейся в первой строке оригинала: «Чэршənbə гюнүндə чешмə башында» // “Çərşənbə (cümə axşamı) çeşmə başında. Orijinalda çərşənbə günündə. Amma rus mətnində çetverq sözü orijinalın birinci misrası ilə alleqoriya yaratmaq üçün belə yazılıb”.

Maraqlı tərcümələrdə biri də “Gərəkdi” qoşmasının tərcüməsidir:

Aşıq olub, tərki-vətən olanın,

Əvvəl, başda pür kamalı gərəkdi.

Oturub-durmaqda ədəbin bilə,

Mərifət elmində dolu gərəkdi.

Ашуг, что вышел в дальнюю дорогу,

Разумен, первым делом, должен быть.

Участливым, учтивым и ученым –

В любом понятие зрелым должен быть (2, с. 24).

1984-cü ildə Vladimir Qafarovun tərcüməsində Aşıq Ələsgərin şeirləri “Alesker” adı ilə yenidən Bakıda çap olunur. 61 səhifədən ibarət bu kitaba aşığın 40-dan artıq ən məşhur qoşmaları daxil edilmişdir.

Vladimir Qafarov bu kitablardan əlavə, etdiyi tərcümələri qəzet və jurnallarda ardıcıl olaraq dərc etdirir.

Məsələn, 1960-cı ildə “Литературный Азербайджан” jurnalında “Любой молла похож на блеклый пустоцвет”, “Хмельного нам нельзя” qoşmaları, 1961-ci ildə “Стихи” “Бакинский рабочий” qəzetində, 1971-ci ildə “Захочешь казни, иль рабом назови” şeiri “Вышка” qəzetində, “Послушайте, что скажет вам ашуг..” şeiri “Баку” qəzetində nəşr olunur.

Bu cəhətdən ən məhsuldar il 1972-ci il hesab olunur. Həmin il də Vladimir Qafarov “Вышка”, “Бакинский рабочий”, “Баку” qəzetlərində aşığın şeirlərini çap etdirir. Bu şeirlər elə həmin il 1972-ci ildə işıq üzü görmüş və yuxarıda adıçəkilən kitaba salınmışdır. Qeyd edək ki, 1971-ci ildə Aşıq Ələsgərin 150 illik yubileyi keçirilir və bu yubiley tədbirləri 1972-ci ildə də davam etdirilir.

1981-ci ildə “Литературный Азербайджан” jurnalında V.Qafarovun tərcüməsində aşığın şeirləri çap olunur.

Vladimir Qafarov aşığın irsinin tərcüməsi ilə yanaşı, onun yaradıcılığı barəsində məqalələr də yazmış, zaman-zaman onları dövrü mətbuatda nəşr etdirmişdir.

1989-cu ildə artıq 71 səhifə həcmə yenə də Bakıda “Aşuq Alesker. Lirika” nəşr olunur.

Nəhayət, 1999-cu ildə Elçin Əfəndiyevin tərtibatında “Вдвоем с Алескером отправившись в сад” adlı 131 səhifəlik kitab nəşr edilir. Kitaba ön sözü Elçin Əfəndiyev yazmış, yenə də Simonovun 7 tərcüməsi və Vladimir Qafarovun yuxarıda nəzərdən keçirdiyimiz tərcümələri kitaba salınmışdır.

Aşıq Ələsgərin rus dilinə tərcümələrindən başqa türk dilinə uyğunlaşdırmaları, fars və gürcü dilinə tərcümələri də vardır. Beləliklə, öz yaradıcılığı ilə Azərbaycan aşıq sənətinin zirvəsində və xalqın qəlbində özünə əbədi yer tutmuş Aşıq Ələsgərin rus dilinə tərcümələrinin Azərbaycan aşıq sənətinin Vətənimizin hüdudlarından kənardə də tanınmasında böyük əhəmiyyəti vardır.

QAYNAQLAR

1. Багиров А. Патриарх ашугской поэзии // <https://irs-az.com/new/files/2017/192/2444.pdf>
2. Ашуг Алескер. Стихи / Введение и послесловие В.Кафарова. Баку: Язычи, 1972